

Spory o dějiny: Mnichov 1938

Robert Kvaček

Nepřekvapovalo to – v londýnském exilu za druhé světové války se Edvard Beneš stále vracel k roku 1938 a jeho mnichovskému vrcholení. Znamenalo pád státu, jemuž stál jako prezident v čele, s nímž srostl a v nějž věřil. Dvacet let se staral o jeho zahraniční politiku, vytvářel jeho spojenecké vazby, v jejich duchu také v mezinárodních vztazích vystupoval. Hlavní pouto tvořila smlouva s Francií z roku 1924 a právě ta o čtrnáct let později selhala. Nepočítal s tím Beneš? A bylo vůbec možné mnichovskou katastrofu odvrátit politicky, nebo jí vzpřímeně čelit vojensky? Věčné české otázky, na něž se stále různě odpovídá, nejen věcně, ale i emotivně.

V prosinci 1940 řekl Beneš přednostovi své prezidentské kanceláře Jaromírovi Smutnému: „Mně to bylo jasné už po květnu 1938, že Francie zradí. Řekl jsem jednou de Lacroixovi jasně, aby v Paříži si uvědomili, co od nás chtějí. Jestli nemíní dodržet, k čemu se zavázali, ať nám to jasně řeknou, že se podle toho zařídíme. Všechno jsem mu řekl, co Francie dělá, jak nevíme, na čem s ní jsme, jak jsme si my vykládali spojení a co myslíme, že máme právo od Francie čekat. Nežádáme však nic, než vidět jasně do budoucna... Zapište to, jestli si vzpomenete. Bylo to buď v červnu nebo do 18. července 1938.“

Sporný spojenec

Dnes už víme, že mimořádné setkání se uskutečnilo 19. července 1938 a mělo dokonce dvě dějství. Francouzský vyslanec de Lacroix pobýval několik dní v Paříži, kde referoval o jednáních československé vlády se Sudetoněmeckou stranou. Ministr zahraničí Bonnet mu při té příležitosti sdělil, že v Praze žijí v „iluzích“. Myslel tím naději na spojení s Francií i v případě útoku Německa na Československo. Bonnet chtěl dát československým představitelům důrazně na vědomí, že takové představy se musí zbavit. K zákroku ho tlačila britská Chamberlainova vláda, ale odpovídal i Bonnetovu smýšlení. De Lacroix se ohlásil u Beneše 19. července. S jistou nervozitou reprodukoval Bonnetovo vyjádření. Na jindy chladném Benešovi brzy zpozoroval známky rozrušení. Západ si tedy přeje, konstatoval Beneš, aby československá vláda vyhověla všem příkazům Sudetoněmecké strany. Francouzský a britský nátlak způsobuje, že tato strana bude neoblomně trvat na ovládnutí pohraničí českých zemí. Od ní se umírněnost ani ústupky nežadají, to vše se požaduje pouze od československé vlády. Plebiscit propagovaný Angličany by mohl zpochybnit hranice všech evropských států a s mezinárodní arbitráží, kterou navrhovala Británie, nebude většina československého parlamentu souhlasit. Francie zřejmě pokládá Československo za břemeno, končil prezident toto setkání. Vyslance však okamžitě požádal, aby ještě „přišel na čaj“.

Schůzka v prezidentově knihovně o dva dny později se protáhla na tři hodiny. Beneš nedokázal zakrýt rozrušení. Nechtěl uvěřit, že by Francie nechala padnout spojeneckou smlouvu s Československem – „Myslíte si, že je to možné?“, ptal se několikrát vyslanec. De Lacroix řekl, že by bylo těžké pohnout francouzskou veřejnost k válce s Německem, pokud by Francie nebyla přímo napadena a neměla po boku Británie. Beneš uvedl, že vláda je připravena jít v národnostní politice daleko, až na hranice řešení přímo neohrožující existenci státu.

Byly alternativy?

Vládě ani vojákům Beneš o francouzském zákroku neřekl. Dnes to může sloužit za důkaz, že prezident „Věděl“, co by mohlo přijít a nejednal podle toho. Československo se prý mělo politicky chovat jinak, zní jedna z úvah na téma odvrácení mnichovského neštěstí. Je s ní spojeno hledání alternativ československé zahraniční politiky.

Demokratické Československo se spojilo s Francií nejen proto, že v ní vidělo velmocenskou sílu stejně posuzující a ochraňující mezinárodní řád, ale i z ideových pohnutek. Demokracie přivedla československý stát k úzkému ideovému souznění se Západem – i na vliv a význam této vazby se věřilo. Českoslovenští sousedé se demokratickému systému vzdalovali a ve třicátých letech se naopak různě přibližovali k fašistickým mocnostem usilujícím revidovat poválečné politické a územní uspořádání. Vlády Polska a Maďarska přitom vznášely územní nároky na Československo, v podstatě počítaly s tím, že se Československo rozpadne. Žádná česká politická skupina neměla naději se s nimi bez „ústupků“ dohodnout, od případných vnitropolitických změn v Československu se naopak čekala vstřícnost vůči jejich požadavkům.

Ohrožené Československo

Hitler si vůči Československu stanovil jediný cíl – zničení. Chtěl ho dosáhnout válkou, bleskovým přepadem, a to proti izolovanému protivníkovi. Doufal, že Československo zůstane opravdu samo. Tuto naději vyjádřil už 5. listopadu 1937, když vrchním velitelům branných sil a ministru zahraničí črtal „jízdni řád“ budoucích německých útoků. Podmínkou byla vhodná politická a propagandistická příprava. Podstatný podíl na ní mělo atakování Československa jako nesnesitelného utiskovatele národností, hlavně Němců. „Sudetoněmecká otázka“ byla představována jako hlavní důvod tlaku Německa na Československo a na vzniku napětí mezi nimi. Rozrůstal se dovedným stupňováním v mezinárodní krizi hrozící válkou. Bylo to možné i proto, že vedení Sudetoněmecké strany, které ze svých požadavků „otázku“ vytvořilo a zároveň ji zmezinárodňovalo, se Hitlerovi zavázalo stupňovat požadavky a zabránit vnitročeskoslovenské dohodě. Nacistickému vůdci ovšem jen o sudetské Němce a jejich území nešlo – „je mým nezměnitelným rozhodnutím zničit v blízké budoucnosti Československo vojenskou akcí,“ definoval Hitler v květnové válečné směrnicí záměr a cíl.

Československo pocíťovalo, že je vážně ohroženo. Jeho politická obrana se stále naléhavěji zaměřovala na přesvědčování Západu, že nejde o národnostní poměry v československém státě, ale o jeho existenci. Důkazem měl být soubor opatření tvořících národnostní statut, který v několika postupných verzích stále více vyhovoval oficiálním autonomistickým (federalizačním) požadavkům Sudetoněmecké strany, až je ve čtvrté podobě splnil. Podstatný podíl na ní měl sám Beneš, který obrannou argumentaci adresovanou Západu rozšiřoval o další teze – opuštění Československa dalekosáhle oslabí Francii jako velmoc, demokratický Západ ztratí na mnoho let poslední demokracii ve střední Evropě, další rozklad mezinárodního řádu a přezíravost ke spojeneckým závazkům může vést k tomu, že francouzský a československý spojenec, Sovětský svaz, se domluví s Německem.

Ani po Bonnetově a de Lacroixově demarši v červenci si Beneš nechtěl připustit, že by Francie Československo v těžké hodině opravdu opustila. Nátlak a varování z Paříže chápal jako výzvu k ještě rozsáhlejším ústupkům Sudetoněmecké straně. Ostatně mu asi nezbývalo než takto uvažovat a zároveň doufat. Vlastně tu jistá možnost byla, riskantně spojená se Západem: zastavit další ústupky Sudetoněmecké straně a čekat na reakci západních mocností. Jejich „usmiřovací“ politika vůči Německu byla v této době do značné míry založena na tom, že se jí v Praze budou řídit a vycházet jí vstříc. Neměly ujasněno, jako se zachovat v případě,

že československá vláda skoncuje se svou „dobrou vůlí“ a prohlásí další ústupky za nepřijatelné. Můžeme se jen dohadovat, co by se mezinárodně stalo: západní appeaseři by se určitě ocitli ve složité situaci, s níž zatím nepočítali. Prezident a vláda ji ale neriskovali.

Sebevědomé velení

Někteří vojenští představitelé byli ochotni takový rozhodný postoj zaujmout. Chtěli mluvit i do politiky. Sebevědomí jim dodalo posílení armády po 21.květnu připomínající částečnou mobilizaci. Bylo reakcí na zpravodajský poplach, že Německo vysílá své jednotky k československým hranicím. V Československu právě začínaly obecní volby, které ještě stupňovaly napětí v pohraničních oblastech. Na žádost vojenského velení posílila republika svou armádu, zvláště v pohraničí Čech. Německo však posuny vojsk popřelo a zanedlouho se opravdu potvrdilo, že zpravodajci situaci zkreslili.

Podstatnější na této „květnové krizi“ byly její průběh a obsah. Československá vojenská opatření se uskutečnila rychle a se zdarem a byla i v zahraničí označována za varování Německu. Československému velení dodala květnová opatření sebedůvěru a odvalu. Požadovalo od politiky, aby svými rozhodnutími vážněji neztížila podmínky pro vojenskou obranu. Po krvavých nepokojích v pohraničí vyvolaných v polovině září členy Sudetoněmecké strany a po vzniku sudetoněmeckého ozbrojeného sboru v Německu, přepadávajícího pohraniční kraje, naléhalo velení na další posilování branné moci. Navrhlo dokonce mobilizovat. Prezident a vláda nevyhověli, ale hlavní štáb našel způsoby, jak armádu ve zbrani zesilovat.

Ultimativní tlak

Téměř vzápětí, 19.září, se Francie a Británie postavily za Hitlerův požadavek na českomoravské pohraničí a ultimativně Československo vyzvaly, aby mu vyhovělo. Prezident a vláda zprvu odmítli, byli ale vystaveni novému nátlaku, kdy Francie sdělila, že nevstoupí do války pro neochotu Československa nevyhovět okamžitě Německu. Vláda a představitelé vládních stran se ráno 21.září sešli na Hradě s prezidentem. Převládlo nejprve stanovisko neustupovat, posuzováním situace se ale měnilo. Objevila se myšlenka poslat do Francie a Británie zvláštní delegaci. „Nechtělo se věřit, že by Paříž a Londýn nechápaly dosah toho, co navrhuji,“ charakterizoval později rozpravu Beneš. Sám se pokusil získat podporu dvou vlivných francouzských politiků považovaných za přátele Československa, Edouarda Herriota Léona Bluma. Drastické chování Daladierovy vlády ke spojeneckému Československu by mohlo vést i k jejímu pádu, zadoufal. Blum mu vzkázal, že je to lichá naděje.

Porady na Hradě se účastnili i generální inspektor armády generál Jan Syrový a náčelník hlavního štábu generál Ludvík Krejčí. Ministři od nich chtěli vědět, jaké vyhlídky má boj osamocené Československa. „Oba generálové prohlašující rozhodně a jasně, že armáda učiní to, co vláda rozhodne učinit, souhlasně se vyslovili, že vojensky dle dnešních příprav Německa, po obsazení Rakouska a za nepřátelství Maďarska Polska a při stanovisku Anglie a Francie, jež právě bylo sděleno, máme možnost jen velmi krátké a těžké obrany, která se ostatně na dlouhou dobu prodloužit nedá,“ zapsal Beneš o jejich stanovisku do svých pamětí. „Jak věci by se vyvinuly konkrétně, nemohou ještě říci a jen prostě doporučit, aby se šlo za daných okolností bezpodmínečně do izolované války s Německem-také nemohou.“ Vláda se nakonec shodla na přijetí požadavku odstoupit Německu požadované území. Zároveň se rozhodla podat demisi.

Souhlas územním ústupem vyvolal rozhořčený odpor v české veřejnosti: 22.září se projevil demonstracemi, které volaly „po zbraních“, tedy po vojenské obraně státu, s nímž Češi niterně srostli. K jeho záchraně se hledala různá řešení. Prezident nevyklučoval, že přece jen dojde k válce: dohodl se s generály Syrovým a Krejčím a ministrem zahraničí Kamilem Kroftou, že se pokusí získat „blahovolnou neutralitu“ Polska nabídkou Těšínska. Stalo se pak dopisem prezidentu Mościckému 26.září. Kroftu Beneš požádal, aby byl ve stálém styku se sovětským vyslancem Sergejem Alexandrovským, jehož prostřednictvím sám 19.září zkoumal postoj Sovětského svazu. V případě selhání smlouvy Francie s Československem měla být sovětská pomoc – závislá na této smlouvě – mezinárodně pojištěna od Společnosti národů. Beneš však o osamoceném zásahu Sovětského svazu neuvažoval a Československo se na něj neorientovalo a nepřipravovalo. Mohl by mu způsobit citelné mezinárodní obtíže a z Moskvy tato nenaznačili, jak by tato pomoc vypadala. Beneš se v pozdějších úvahách domníval, že by mohla mít podobu sovětské účasti na španělské občanské válce, tedy dodávek zbraní a nevelkého počtu vojáků. Opřít se při obraně Československa o Sovětský svaz žádali na Benešovi generálové Lev Prchala a Vojtěch Luža. Nevěděli, že prezident už sovětské stanovisko zkoumal.

Mobilizace

Rychle se musela najít náhrada za Hodžovu vládu. Politikové se shodli, že nový vládní kabinet bude „bez nich“, tedy „úřednický“. Vyhradili si ale prostor pro ovlivňování, ba určování jeho kroků a rozhodnutí. Do čela vlády byl vybrán generál Syrový. Voják měl uklidnit veřejnost a armádu. Spojovala se s ním naděje v rozhodnost, i když se vláda nedistancovala od vzdání se části území. Nenastupovala s tímto úmyslem, navíc se vzápětí zdálo, že se dalekosáhle mění mezinárodní situace. Nové kolo britsko-německých jednání o Československu skončilo neúspěšně. Západní velmoci už nemohly zabraňovat Československu v mobilizaci, jak činily dosud. Vojenská opatření měla podle jejich záměru zapůsobit na Hitlera a odvrátit ho od války.

Večer 23.září Československo mobilizovalo. Rychle a poměrně úspěšně. Potíže a nedostatky se vyskytly, nenastoupilo na čtyřicet procent německých povolanců, vznikaly místní zmatky. Nejvyšší velení vyjádřilo ale s průběhem spokojenost, jeho sebevědomí se znovu upevňovalo. Čekala se válka, kterou Československo povede v koalici – tak, jak se v obranných úvahách a plánech předpokládalo. Naprostá většina vojáků tak smýšlela, nezakolísali ani ti, jejichž osud byl v pohraničních pevnostech značně nejistý.

Mnozí politikové včetně Beneše viděli v mobilizaci a v určitých branných opatřeních Francie a Británie prostředek, který by mohl válce zabránit. Uvažovali tedy obdobně, jako smýšlely vlády na Západě. Hitlera by možný vznik koalice přiměl, aby se stáhl a neudeřil. Beneš zároveň počítal i s tím, že k boji dojde a chystal se na něj. V takové náladě ho zastihl i vyslanec Alexandrovskij, který si zapsal, že Beneš by chtěl válečného řešení dosáhnout třeba pomocí Sovětského svazu. Dokonce si z Benešových výkladů vyvodil až překvapující závěr, že prezidentovi není cizí myšlenka vyprovokovat Sovětský svaz k „válce proti celému světu“, aby nedopustil válku osamocenému Československu s Německem. Beneš ale teď věřil ve „velkou koalici“ a pro ni měl zájem na sovětské účasti, nejprve letecké. Alexandrovskij nebyl s to mu odpovědět na jeho konkrétní otázky o sovětské pomoci.

O tom, že válka těžce postihne Československo, Beneš ovšem nepochyboval a obdobně museli uvažovat i vysocí velitelé. Generálu Silvestru Bláhovi, náčelníkovi své vojenské kanceláře, o tom prezident 26.září řekl: „Tato válka bude hrozná. Nakonec se u nás s Němci budou bít všichni, uniformovaní i neuniformovaní, muži, ženy. I když velcí spojenci půjdou s námi, nebude to ani tak rychlé, ani hned na počátku tak rozhodné, abychom německému vpádu do republiky mohli zabránit. Ale budeme se bránit do posledního dechu a musíme jít až do konce, děj se co děj. Já zůstanu se svou vojenskou družinou stále u vojska. Ale ať to víte i vy, i hlavní velitel a předseda vlády: Budu ustupovat s vojskem jen po jistou dobu. Až se budeme muset zastavit, území už dál neopouštět a bít se s nepřítelem až k smrti, tož já jako prezident republiky nesmím být zajat. Zůstanu s těmi, kteří se budou bít doopravdy až do poslední chvíle a pak padnu s nimi. Bude to patrně nutností i vojenskou, i politickou a bude třeba včas se na to připravit. Naši musí dále zůstat se Spojenci až do konce války: tím republika bude zachována. I konec prezidenta republiky na bojišti bude tomu sloužit.“ Znělo to pateticky, mělo to zároveň vyznívat optimisticky. V Praze ještě nevěděli, že západní velmoci dál, a velmi usilovně, vyjednávají s Německem.

Hitlerův prudký slovní útok na Beneše 26.září prezidenta nevylekal. Nejistota a obava vznikaly až po zprávě, že v Mnichově se uskuteční konference čtyř mocností. Chamberlain do Prahy uklidňoval, že „nepustí zájmy Československa ze zřetele“. Československá vláda ho požádala, aby se v Mnichově nepřijímalo nic bez porady s ní. Britové ani neodpověděli.

Rozčilení a neslábnucí odhodlanost k boji vládly v československém hlavním štábu usazeném převážně na jižní Moravě. Krejčí volal Syrového, aby mu připomněl, že „naš voják nikdy nevydá a žádným rozkazem ho nikdo nepřinutí vydat pevnosti“. Možnosti obrany posuzoval nadějně. Od politiků znovu žádal pevnost a rozhodnost, psal o tom v telegramu prezidentu Benešovi.

Mobilizace v této chvíli vybavila prvosledové útvary plnými válečnými počty, druhosledovým jednotkám ale ještě asi čtvrtina mužů chyběla, nebyl však téměř problém je doplnit. Odhodlanost bránit se a třeba i zemřít, ale čestně – jak se vyjádřil Hlavní štáb v přípisu politikům počátkem září – vyplývala z pocitu a vlastně z přesvědčení, že se pro obranu Československa hodně vykonalo. Chystala se už od roku 1932, intenzivně od poloviny třicátých let. Vyžadovala rozsáhlé finanční prostředky a ve značné míře je dostávala. Od června 1936 se stavěla opevnění, která byla pro obranu nezbytností. Nepřítele bylo třeba zastavit aspoň na určitých hraničních úsecích, aby se mohla rozvinout přepokládaná pomoc spojenců. Rychlé vyklizení velkých území by mohlo spojence odradit a také na obyvatelstvo státu by působilo depresivně. S ústupem se ovšem počítalo, připravovaly se dokonce destrukce objektů a míst, jichž by mohl postupující protivník využít. Dbalo se na motorizaci a další modernizaci armády, ovšem v podmínkách určovaných hospodářskými a dalšími možnostmi Československa. V plánu z července 1938 velení předpokládalo, že německá armáda zaútočí hlavně na jižním a severním moravském směru. Chtělo Moravu držet a nedovolit roztržení československých branných sil. Plán počítal s pomocí spojenců. Rozmístění jednotek se poněkud měnilo v závěru září, byla zesílena obranná linie, a to v jižních Čechách. Sem a hlavně do severních Čech mohl – podle nového posouzení situace – směřovat masivní útok německých vojsk. Českomoravský prostor měl být úporně hájen.

Rozhodnutí na Hradě

Závěrečné dny září 1938 problematizovaly mezinárodní podmínky zamýšlené obrany Československa. Vnímali to více politikové než vojáci. U Beneše se 29.září, v den konference čtyř velmocí v Mnichově, ohlásili zemští velitelé generálové Vojtechovský, Luža a Prchala. aby mu – v dohodě s generálem Krejčím – opět připomněli vůli armády nepoddat se. Do prezidentovy knihovny je doprovázel generál Syrový. Rozhovor byl místy pohnutý. Generálové mluvili z přesvědčení, žádali, naléhali i varovali. Beneš uznal, že vysocí velitelé musí žádat neústupnost, „je to ke cti československého vojáka“. Lid a armáda jsou opravdu zajedno. Ale on posuzuje situaci především politicky. Západní velmoci už Československu nepomohou. „Bylo by ode mne lehkomyšlné, kdybych chtěl vést národ na jatka v této chvíli v izolované válce.“

Ráno 30.září se v Praze dozvěděli, co bylo rozhodnuto v Mnichově. Od Československa se stanovisko nečekalo, signatáři mnichovské dohody považovali za jisté, že Československo jejich ujednání přijme. Na Hradě se sešel politický výbor z představitelů stran působící spolu s vládou. Předseda mu Beneš. Vyjádřil se obdobně jako za chvíli ministr zahraničí Krofta na zasedání vlády. O stanovisku se dohodli. Známe Kroftova slova: „Teoreticky je možno buď mnichovskou dohodu odmítnout, po čemž by následoval vpád Německa, válka, ve které by s námi nikdo nešel, a napadení Polskem. Je pochybné, zda by za této situace Sověty nám pomoci chtěly a zda by jejich pomoc byla účinná. Anebo jest možno mnichovskou dohodu přijmout a jednáním v komisi snad dosáhnout odvrácení nejhoršího a garantování hranic, které by hned nebyly porušeny.“ Celkově charakterizoval Krofta situaci „jako alternativu mezi sebevraždou, válkou a přijetím, po němž nás jiní budou udolávat“.

Vláda jednala ve stavu šoku, obávala se odpovědnosti, neklidu, chtěla znát názor vojenských velitelů. „Cit“ se srážel s „rozumem“, který nakonec převládl. Generálové Krejčí a Husárek už byli na Hradě, připojil se k nim Syrový. Ten po válce vypověděl, že vojenský rozbor podával první. Bez pomoci Francie a při nepřátelství Polska považoval válku za bezúspěšnou. Obdobně se podle něho vyslovil Krejčí. Oba však nemluvili nijak vyhraněně, bylo to spíše trpké a obtížně formulované myšlení nahlas. Úsečněji se za ústup postavil Husárek. Krejčí byl tázán, zda by se Československo mohlo bránit také proti Polsku, které se dlouhou dobu chovalo k Československu konfrontačně a vyvolávalo dojem, že zaútočí, a to nejen na Těšínsku. „Proti samotnému Polsku se uhájíme,“ odpověděl Krejčí, „ale tady jde o soubor tří, Německa, Polska a Maďarska.“ Naděje na úspěch pro osamocené Československo by proto nebyla. Porada vlády a prezidenta o konečném stanovisku k mnichovským podmínkám trvala jen čtvrt hodinu. Beneš neviděl možnost odmítnout. „Kdybychom nepřijali, udělali bychom čestnou válku, ale ztratili bychom samostatnost a národ by byl vyvražděn.“ Vláda se s tímto trpkým závěrem ztotožnila.

Věčná otázka

Co by se stalo, kdyby Československo mnichovskou dohodu odmítlo? Nehistorická a dokonce neplodná otázka, ale stále se ozývá, často hned s rychlými a autoritativními odpověďmi. Můžeme se o nich nanejvýš dohadovat. Německo by asi vzápětí, tedy 1.října 1938, zaútočilo. Jeho válečný plán ostatně s tímto datem počítal, útok by Hitler z více důvodů neodkládal. Válku si přál. chystal ji až téměř do závěru září. Teď by asi udeřil okamžitě, počítal by také s protičeskoslovenskými náladami na Západě, které by vznikly v důsledku odmítnutí mnichovského „míru“. Německu by stálo po boku Polsko, jak rozsáhle, je předmětem dohadů, útočně jistě v oblasti Těšínska. Maďarsko by spíše čekalo na to, jak se bude válka vyvíjet: nebylo si jisté, co učiní malodohodoví spojenci Československa,

Jugoslávie a Rumunsko. Ti by do německo-československé války určitě nezasahovali, spíše by zachovávali „neutralitu“ vyvolávanou také politikou západních velmocí.

V září a říjnu 1938 velká válka nevypukla, ale došlo k ní o rok později, když Německo vpadlo do Polska a vstoupily do ní Francie a Británie. Z jejího průběhu lze aspoň zčásti soudit i na možnou vojenskou situaci před rokem. Československo i Polsko doufaly hlavně v pomoc Francie. Československé spoléhání na Francii znamenalo vydržet aspoň měsíc v boji, aby případná francouzská ofenzíva proti Německu byla ve střední Evropě znát. Po 1.říjnu 1938 už ale tyto počty neplatily. Francie ostatně nepomohla útočně ani za rok Polsku, držela se obranné strategie přijaté ve třicátých letech a neladící s její zahraniční politikou a spojeneckými závazky. Sovětský zásah nebyl plánován jako přímá pomoc Československu, ale jako vystoupení proti Německu a Polsku. Československo mohlo dostat sovětskou podporu letectvem, pozemní armáda by se na československé bojiště přepravovala pomalu, obtížně a v nevelkém počtu. Navíc byla Rudá armáda těžce zasažena represemi, v nichž ztratila na čtyřicet procent důstojníků.

Jistě by československá armáda i za nepříznivé pomnichovské situace bojovala úporně, statečně, až zoufale. Bez účinné pomoci spojenců a aspoň politické podpory dalších států by ale silnějším nepřítelem neodolala, byť by mu způsobila rozsáhlé šrámy a ztráty. Tak může znít „chladný úsudek“, který se nedá měnit ani pochopitelným citem.